

תורה שבע"פ וביורוי הלכה

הרב יעקב לוי

עיצוב דפי עזר להבנת סוגיות בתלמוד

מבוא

דור דור ומחנכיו. הניסיון הוכיח ששיטות לימוד שחונכו בהן אבותינו אין בהכרח יעילות לילדינו. המחנכים, החניכים, וההורים אינם דומים לקודמיהם ואין חולק כי הסיבה לכך היא השפעת המדע והטכנולוגיה המתקדמת על מיומנויותינו השכליות.¹ מאחר שהתלמוד הוא "מקצוע ישן-חדש", חי ודינמי, אין מן הנמנע לנסות שיטות אחרות בתקווה שתישאנה את פירותיהן. למעשה, ההלכה מותחת קווים יסודיים בחינוך אבל אינה קובעת באילו דרכים נלמד. ניתנת לנו אפוא האפשרות לבחור שיטה זו או אחרת, בתנאי כמובן, שנצליח להלהיב את התלמידים ונוודא שהבינו והפנימו באופן מהיר את הנלמד. אם החידושים האלו יענו על הציפיות, אזי יזכו לעמוד לימין המורה ויסבו לו ברכה בעבודתו.

על הקשיים הדידקטיים הכרוכים בהוראת תורה שבעל פה, דנו רבים וגם שלמים² ואין זו מטרת מאמרו זה. אמנם, על מנת לפתוח את הנושא שברצוננו לשאת ולתת, עלינו להזכיר ולהתמקד בחמישה מכשולים שנראים לנו עיקריים, ואלו הם:

א. הקריאה

אפילו אם נחזור על הטכסט פעמים רבות, שמנו לב שהתלמידים עוד לא דשים בו, ומתקשים בקריאתו, בניקודו ובפיסוקו, שלא לדבר על קריאה נכונה של הפסוקים כשהם כתובים ללא ניקוד.

ב. מילים ארמיות

הטכסט התלמודי בלול במילים ארמיות המקשות על הבנתו.

ג. קו המנחה

לפעמים, התלמידים נאחזים בסבך ומתקשים להבין את הרעיון המרכזי. יש ובידיהם כל חלקי "הפזל", והם אינם יודעים לחבר אותם איש אל רעהו ולהבחין בתמונה כללית המתגלית אט אט.

ד. קשר בין הסוגיות

מאחר שהסדר התלמודי הוא לעתים אסוציאטיבי, התלמיד אינו רואה את הרקע הסידורי של הסוגיות והוא אינו מבין מעצמו את הקשר שביניהן.

ה. חזרה

נדירות החזרות שאינן גוררות אחריהן שעמום והפרעות.

1. ד"ר גבריאל סלמון וד"ר עקיבא אי כהן ב"עלון לטכנולוגיה חינוכית י"א, משרד החינוך והתרבות, המרכזים הפדגוגיים, ירושלים תשל"ז, עמ' 59-68.

2. למשל מאמרו של ד"ר יעקב כץ "תורה שבעל פה, הוראתה" באנציקלופדיה חינוכית, עמ' 1078.

יעדים ומטרות

כדי לתת תשובה לכל הבעיות דלעיל, דומני שחייבים אנו לחרוג מן המסגרות הקונבנציונליות ולשבור את הקונכייה שכולאת אותנו. עלינו לחשוב על שיטה נוחה החוסכת זמנם של התלמיד (והמורה), שתדריך ותאמן אותו בפענוח קטעים תלמודיים בלתי מוכרים לו, ותרגיל אותו בחשיבה עצמית נכונה ונבונה. מתודה זו חייבת להפעיל אותו באופן אינדיבידואלי וגם ליצור בכיתה "אווירה ישיבתית". סוף דבר, שיטה שתיתן לתלמיד סיפוק והנאה.

נדמה לנו שכדי להשיג את היעדים האלו, על המחנך לעצב דף עזר שילווה את התלמיד בניסיונו לפענח כל סוגיה בעלת רמה הגיונית נאותה. למעשה רוב הסוגיות שלומדים בבתי הספר שייכות לקטגוריה זו. יהיה לו כלי שיעודד אותו בהכנת החומר ויחזק אותו בקריאתו השנייה של הקטע הנלמד. לא נטעה, דף עזר זה אינו תחליף לגמרא אלא כלי לטיפול במ"מ התלמודי. ננסה לתת דוגמה:

עיצוב הדף

א. הקריאה:

המטרה היא להלהיב את התלמיד ללמוד גמרא. אולם אין לעמוד על כך שלימוד הגמרא ייעשה דווקא מתוך תלמוד במהדורת וילנא, בטענה שעלינו להמשיך במסורת אבותינו ללמוד בתלמוד וילנא. התלמיד רואה שבמקצועות האחרים, יש חומר לימודי מרהיב עין, חדיש ומודרני ובתושבע"פ יש בידו ספר שצולם מדפוס וילנא, שהודפס לפני כמאתיים חמישים שנה... הרי בסופו של דבר גם בלימוד תורה נצטוונו להתנאות לפניו! לכן, אנו מציעים להשתמש בגמרא מנוקדת למען ירוץ בה הלומד ובמיוחד בקריאת המילים הארמיות. אומנם, אפשר לבקש מן התלמיד שייפסק בפיסק אלמנטרי.

ב. קשר בין הסוגיות

על הדף יופיע מספר הסוגיה כדי שהתלמיד יראה סדר והגיון וגם כדי שהמורה בעצמו יוכל לארגן את החומר הלימודי. בנוסף לזה, חייבים לחשוב על כותרת (אחת או אפילו שתיים) שתתאר את הקטע.

ג. הקטע

"דע מאין באת ולאן אתה הולך": על המורה להגדיר במדויק את הסוגיה, מן השורה הראשונה ועד השורה המסיימת ואפילו לפרוס אותה לתת-סוגיות. על ידי כך, יראה התלמיד לאן המורה יוביל אותו.

ד. מילים ארמיות

אנו מציעים למסור לתלמיד מראש תרגום עברי כולל ומדויק היות וקטע בארמית עלול לדחות אותו כבר לפני שיתקרב אל המלאכה. מאידך, ייחנה לתרגם ולחבר את המילים ביחד. בשלב מאוחר יותר, אחרי שהתאמן בגמרא מנוקדת, אפשר לעבור לגמרא "מסורתית". והכל לפי ראות עיני המורה.

ה. קו מנחה

כעיקרון, כדי "לפרק" קטע גמרא כלשהו, עלינו לקרוא אותו לפי שלוש רמות, ולענות על שלוש שאלות עיקריות:

א. לפי הרמה המורפולוגית של הקטע: עליו לזהות את מילות הקוד ולענות לשאלה מה... פירושן?

ב. לפי הרמה הפונקציונלית: איך... מתחבר כל קטע שנגרר אחרי כל מילת קוד?
ג. לפי הרמה הסינטקטית, כלומר להבין למה... עוברים לקטע הבא?

מאחר שמוצאים אנלוגיה בין הגמרא והגיאומרטיה,³ יש בידי המורה לתושבעייפ כל הסמלים המתמטיים המוכרים לתלמיד שיעזרו לו לתאר את הדינמיקה של הקטע: הכלי הטוב ביותר שעונה לדרישה זו היא הדיאגרמה וכל אביזריה.⁴ כדי להפיק את מלוא תועלתה, על התלמיד למלא אותה לפי שלוש הגישות שצוטטו.

1. ניתן דוגמה: נצייר תא ראשון ריק ונבקש מהתלמיד להעתיק את הפתיחה של הסוגיה: ברוב המקרים מדובר במאורע או בעובדה. בזו הדרך ימשיך למלא את התאים הבאים. יראה בקלות היכן מתחילה או מסתיימת השאלה או התשובה, הסתירה או הראיה. מעל המשבצת, "חצי סהר" ריק שבו יגדיר את הקטע (קושיא, תירוץ, רומיא, תיובתא...) בצד, בועה שבה ירשום מי בעל הדברים.

2. בין המשבצות ירשום המורה שני סוגי חצים שמסמלים את התוצאה ← או את הסתירה ↔

3. מעל כל חץ או מדליון יופיע מספר החוליה שיוורה על ההתקדמות, ומתחתיו המונח הטכני, במידה והוא קיים. בשלב הראשון, ידגיש המורה בטכסט עצמו את מילות השלד הללו עד שהתלמיד ימצא אותן בכוחות עצמו.

4. אפשר גם לרשום סמלים מתמטיים שלפי התרשמותן התלמיד אוהב להשתמש בהם; לדוגמה: בתיובתא (שאלה ללא תשובה) אפשר למלא את התא ב \emptyset . מלבן ריק מסמל מבוי סתום או ב \neq , כשדעות החכמים שונות, או ב # כשהן מנוגדות או C נכללות זו בזו.

5. תא בקו יותר עבה יוביל אותו לפסק הלכה למעשה.

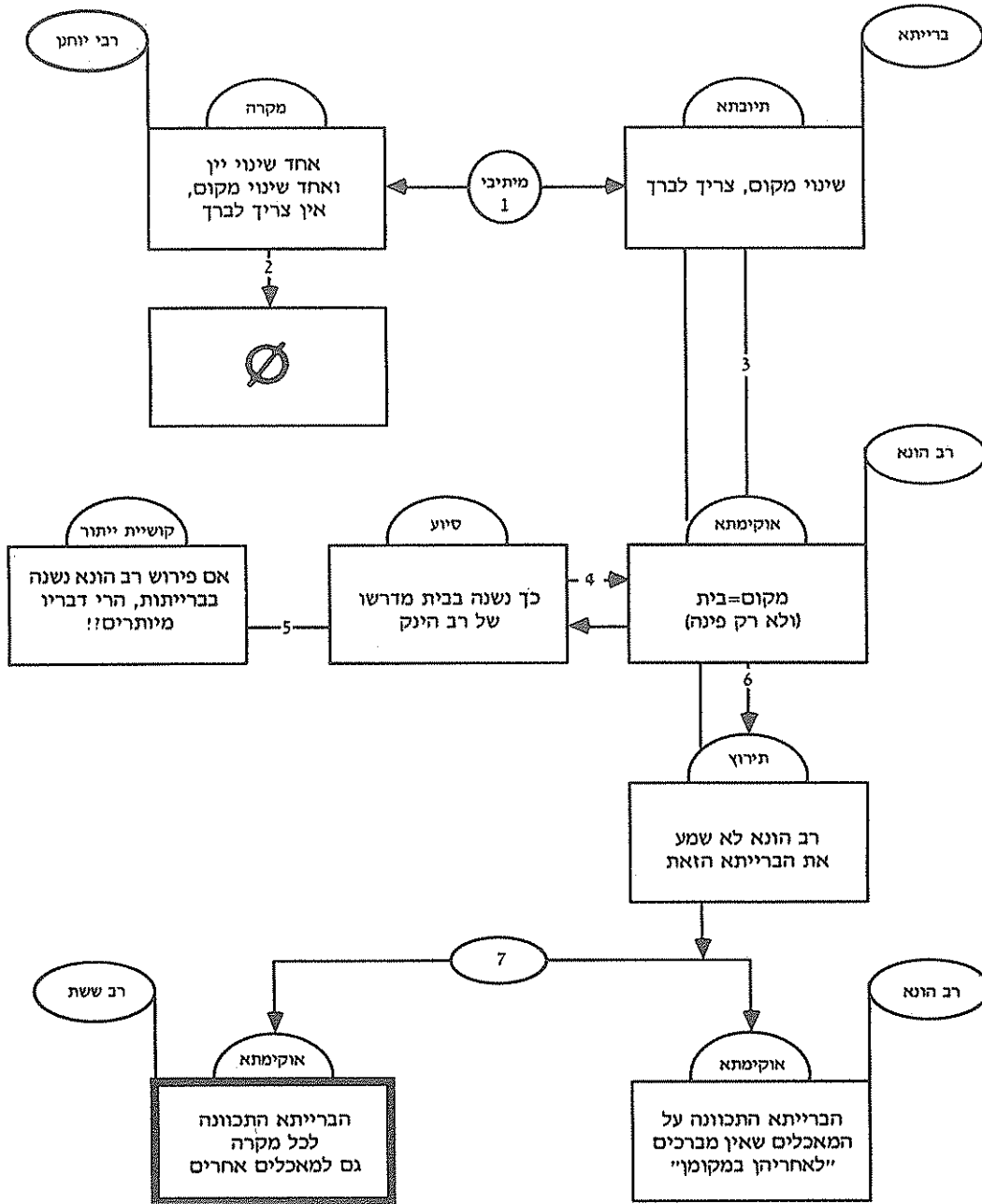
6. בשלב הראשון של הלימוד, המורה ימלא תא אחד או שניים ויבקש מהתלמיד להשלים את החסר. בזאת, יבחן את עצמו כשיראה שתשובותיו מתאימות.

3. מבוא המדריך לתלמוד, הרב עדין שטיינזלץ.

4. רבים וגם שלמים כבר דיברו על שיטה זו וגם ניסו אותה בלימודי קודש, תלמוד והלכה, (החבורת ללימוד גמרא שהפיצה הרבנות הראשית לצה"ל, לימוד עצמי בתלמוד, צבי קנריק, ירושלים תשנ"ב). Understanding the Talmud, a systematic guide to talmudic structure and methodology Rabbi Yitzchak Feigenbaum, Jerusalem/New York 1988.

או פרקי גמרא ב', מכוון ע"ש לייפשיץ ועוד). והן בלימודי חול (בספרות למשל "מה הקשר, מה הפרש? מבנה הקטע וארגונו" (רבקה מוצפי, מיכל שרות). אמנם כולם מציעים שיטה זו ככלי נוסף להבנת הטכסט, ולא כשיטה "לכתחילה" ללימוד עצמי פעיל כפי שאנחנו מציעים כאן.

שינוי מקום בסעודה (מסחים ק"א, ע"א - ע"ב)

יתרונות העיצוב

1. יש לתלמיד ראייה אורגנית וחזותית. "תורת ה' תמימה משיבת נפש": רק אם היא תמימה (כלומר שלימה), אז היא יכולה להשיב את הנפש. הסוגיה דומה לפזל שיש בו שני סוגי חלקים: אלו בעלי משמעות עצמאית ואלו התלויים בחלקים יותר גדולים מהם. בדרך כלל, התלמיד יותר מדי צמוד לאות וכדי לראות את התמונה הכללית, הוא חייב להתרחק.

2. הוא עוקב אחרי שלשלת הדיון מבחינה עניינית ואפילו אם סוטים הרבה מן הנושא המרכזי. הוא מגלה את חוט השני ומרכיביו השונים מראשיתו ועד אחריתו,⁵ ומברר באופן מדויק ומושלם כל נקודה לפני שיעבור לנקודה הבאה. כך, כל קביעה מוגשת תתקבל, דבר דיבור על אופניו. הוא גם בודק את הנלמד קו לקו בלי גלגול מחילות. במקרה של קושי הוא יוכל להצביע בדיוק היכן נכשל. עיינו הרואות שכשתלמיד שולט בשש או שבע סוגיות לפי שיטה זו, הוא מבין שלא בשמיים היא, מאמין בעצמו ואינו מתייאש בקלות.

3. החזרה היא חלק אינטגרלי של לימוד גמרא, אולי יותר ממקצועות אחרים. בניית התלמוד היא מנמוטכנית ובאה דווקא כדי להקל על זיכרון הלומד. משוכנעים אנו ששיטה זו מתאימה לבנייה המקורית של התלמוד.

סוף דבר, חלילה לנו לחשוב ששיטה זו פותרת את כל הבעיות שבלימוד תושבע"פ, אמנם אם המורה יתאים אותה אליו, ימצא בה כמה מעלות טובות. מאידך, רק התלמיד יוכל לציין אותה לטובה או לרעה. ומצדנו, ניסינו אותה בכמה כיתות ברמות שונות וראינו שהוא מגלה בה עניין רב.

5. מאמרו של Hans von Baeyer על Enrico Fermi ב"Sept-Oct. 1988" "The Sciences" אנריקו פרמי היה פיסיקאי איטלקי (1901-1954) שקיבל את פרס נובל בפיסיקה ב-1938; בקווים גסים מאוד, פיתח שיטה מתמטית שדרכה הוכיח שאפשר לתת פתרון לבעיה כלשהי כשמחלקים אותה לתת-בעיות קלות יותר, ובהשערות פשוטות והגיוניות, היה מגיע לפתרון אישי אבל קרוב לאמת.